

HET PIJPMAKERSGILDE TE SCHOONHOVEN

door J.v.d.Meulen en L.den Toom

In het streekarchief van de Krimpenerwaard zijn diverse gildebrieven bewaard gebleven van de pijpmakers te Schoonhoven. De oudste brieven¹ zijn met de hand geschreven en bestaan uit 13 artikelen. Het zijn verzoeken, aan de Burgemeesters en Raad, om te bewilligen in de oprichting van een pijpmakersgilde. De beide (ongedateerde) brieven gaven niet het gewenste resultaat. Wel blijkt dat de pijpmakers enigszins georganiseerd waren, zodat men gezamenlijk actie kon ondernemen. Dit was noodzakelijk om het hoofd te kunnen bieden aan de concurrentie uit andere steden en sterk te staan tegenover de pottebakker, die hun pijpen bakte. Zoals in veel andere plaatsen ontstonden regelmatig geschillen tussen pijpmakers en de pottebakker, over het bakloon. Afhankelijk van de prijs van de turf, die kon variëren naar gelang het aanbod en de afstand waarover deze vervoerd moest worden, werd het bakloon berekend. Het laatste artikel in een van de brieven was een verzoek om verlaging van het bakloon: "*...als dat wij moogen behandelt worden als alle andere steeden gelijk gouda en gorgem en uttreghit en alpen van weegens ons goet dat gebakken moet worden en in al de plaatse daar worde sij gebakken voor 6 stuijvers de pot en wij moeten hier 7 stuijvers voor idere pot betaalen*". Uit de prijs die gerekend werd voor het bakken van een pijpepot, met pijpen, valt af te leiden dat deze brief vòòr 1740 moet zijn geschreven. Steeds werden nieuwe afspraken gemaakt over het bakloon, hierbij moest de magistraat van de stad als vrederechter optreden.

De eerste pogingen, tot oprichting van een gilde, werden ondernomen door 15 pijpmakers. In de loop van de 18de eeuw neemt hun aantal voortdurend toe. Uit een opgave: "*Nopens de handwerken en fabriquen binnen en om deze stad*", gedaan door C. Zillessen en Hermanus de Wecker de Groot⁴, waren er in 1778 24 bazen en 40 arbeiders werkzaam in de pijpmakerijen. Tevens was er 1 pottebakker met 4 knechten gevestigd.

Meer dan honderd jaar na de oprichting van de gilden in Gorkum (1665)⁵, Gouda (1660)⁸ en Leiden (1661)¹³ werd ook in Schoonhoven een pijpmakersgilde ingesteld. Het reglement, de gildebrief, is gedateerd op 2 februari 1767 en bevat 28 artikelen². Evenals in andere plaatsen werd het bestuur gevormd door dekens en hoofdlieden of overmannen, soms aangevuld met een boekhouder. Zij waren verantwoordelijk voor het goed functioneren van het gilde en het naleven van de bepalingen door de

leden, de gildebroeders. Als hulp stond hun een gildeknecht (knaap) of bode ter beschikking. Deze moest allerhande karweitjes opknappen, zoals de pijpmakers op de hoogte stellen als er een schip met pijpaaarde te koop was, bij geschillen de betrokkenen dagvaarden, toezicht houden op de pijpmakerswerkplaatsen (winkels) en soms de ontvangsten en uitgaven van het gilde bijhouden. Voor dit werk ontving hij steeds kleine vergoedingen. Naast zijn tractement, in 1767 zes gulden per jaar, in 1774³ verhoogd tot 10 gulden, inde hij ook een klein gedeelte van de boetes, die opgelegd werden voor overtredingen van de gilderegels.

Tot het gilde werden alleen burgers toegelaten, of "*hebben aangetoont, dat zij in deesen Stad gebooren zijn, ende van een poorter ofte poorteresse gekoomen, of dat zij het poorter regt gekogt hebben*". Als men geen poorter of burger was en toch tot het gilde wilde toetreden, moest eerst het burgerrecht gekocht worden, alvorens men zich in het gilde kon inkopen. De inkoop-som was voor degene die van buiten de stad kwamen het hoogst, voor de poorters en burgers was het beduidend goedkoper, terwijl de zonen van de gildebroeders nog minder hoefden te betalen. Sommige gilden (Gouda, Leiden) hadden een aparte regeling getroffen voor wezen en zij die opgevoed waren bij aalmoezeniers, zij dienden een gelijk bedrag te betalen als de zoon van een gildebroeder.

De eerste gedrukte versie van de gildebrief in Schoonhoven verscheen in 1774. In deze brief waren een aantal wijzigingen aangebracht en het aantal artikelen tot 31 uitgebreid.

Bij vergelijking van de gildebrieven, en aanvullingen, van Gorkum, Gouda, Leiden en Schoonhoven is de overeenkomst opvallend. De gecorrigeerde en aangevulde gildebrief van Gouda, uit 1686⁹, was het meest rijk aan details en bestaat uit 45 artikelen.

Het afleggen van de proef

Voordat een knecht zijn proef tot toetreding in het gilde mocht afleggen, moest hij minstens 2 jaar bij een meester-pijpmaker gewerkt hebben om alle facetten van het ambacht onder de knie te krijgen. In een van de brieven van vòòr 1740, stond omschreven wat de proef inhield. Men moest een dozijn rollen (basisvorm van de pijp) maken, vervolgens een dozijn pijpen kasten (het eigenlijke pijpmaken) en een dozijn tremmen (afwerken). In de voorschriften van 1767 en 1774 stond slechts vermeld, dat men uit één stuk pijpaaarde een dozijn "fijne" pijpen moest maken. Dit was ook de eis die het gilde van Gouda en Leiden hanteerde. De gilden namen genoegen met "fijne" pijpen, dit was

een mindere kwaliteit dan de "porceleyne" pijpen. De meest ordinaire pijpen werden "slegte" pijpen genoemd.

In Gorkum werd niet nauwkeurig vermeld welke handelingen men moest doen bij het afleggen van de proef. In de gildebrieff van 1656 staat slechts dat men, in aanwezigheid van twee dekens, moest tonen, dat "*hij zijn ambacht in alles wel kan*", bij onenigheid over de uitslag had de burgemeester de beslissende stem.

Inkoop in het gilde

In Gouda (1660) en Leiden (1661) was de inkoop som voor het gilde 8 gulden, de gildebroederszoon, wezen en jongens die in "*godshuysen*" waren opgevoed betaalden een daalder. In de ampliatie op de gildebrieff van Gouda, uit 1686, was de prijs sterk gestegen, men moest nu 30 gulden aan het gilde betalen, de gildebroederszoon en de wees gingen 8 gulden betalen, wat een forse verhoging betekende.

In Gorkum betaalde iemand die geen burger of poorter was, in 1656, 17 gulden, hiervan ontving de gildeknecht één gulden. De poorters, burgers of gildebroederszoon betaalden als intreegeld 8 gulden. In 1665⁶ en 1725⁷ lagen deze bedragen respectievelijk op 23 en 12 gulden en op 24 en 12 gulden. Een klein gedeelte van deze gelden ging naar de armenzorg.

De inkoop som voor het gilde van Schoonhoven heeft van 1767 tot en met de gildebrieff van 1774 geen veranderingen ondergaan.

Als men geen burger of poorter van de stad was betaalde men 24 gulden, hiervan ging 8 gulden naar de baljuw. Een gildebroeder was 16 gulden verschuldigd en zijn zoon hoefde maar 8 gulden te betalen, de helft van deze bedragen streek de baljuw op.

In de gildebrieven van vòdr 1740 was een gedeelte van het geld bestemd voor de armen en de gildeknecht, in de latere brieven was dit veranderd ten gunste van de baljuw.

Over knechts, jongens en meisjes die in de pijpmakerij werkten
Het gilde verplichtte de bazen om de knechts, jongens en meisjes die bij hen in dienst kwamen, voor tenminste twee jaar aan te nemen. Alleen als deze niet voldeden in hun werk of niet eerlijk bleken te zijn mocht men hen ontslaan. Voor beide partijen gold een opzegtermijn van veertien dagen.

Het was ook niet toegestaan om een knecht, jongen of meisje aan te nemen, voordat de baas bij de vorige werkgever had geïnformeerd of deze geheel tevreden was gesteld en toestemming had verleend voor het vertrek. Deze bepalingen staan, min of meer eensluidend, in alle gildebrieven van de diverse pijpmakerscentra.

Minimum leeftijd om 'op de schroef' te werken

De zwaarste arbeid in de pijpmakerij was het werken 'op de schroef'. De pijpvorm, met de rol, werd in een bankschroef geklemd en stevig aangedraaid om de overtollige klei uit de vorm te persen. Bovendien moest met kracht, een kegelvormige ijzeren cilinder in de klei gedreven worden om de pijpekop te vormen. Deze handelingen moesten snel en vaardig uitgevoerd worden als men een redelijk loon wilde verdienen, want de uitbetaling geschiedde per gros pijpen. Dit werk, het kasten, werd van alle handelingen in de pijpmakerij het beste betaald. Het is verwonderlijk, dat dit slopende werk gedaan mocht worden door kinderen en jonge mensen. Mogelijk wilde men een gunstige concurrentiepositie creëren, door goedkope arbeidskrachten in te schakelen.

In de ongedateerde brieven, van Schoonhoven, staat dat men 14 jaar moest zijn om 'op de schroef' te werken. In het reglement van 1767 moest *"een vreemdeling zijnde, tot den ouderdom van zestien jaaren ende een gildebroers zoon tot den ouderdom van veertien jaaren"* zijn gekomen, voordat zij mogen kasten. In 1774 werd de leeftijd van de gildebroederszoon verlaagd naar 12 jaar. Als een pijpmaker kwam te overlijden, was de leeftijds grens voor zijn zoon zelfs geheel weggefallen. Het stond de weduwe vrij om met haar zoon, ongeacht zijn leeftijd, de zaak te continueren.

De gilden van Gorkum, Gouda (1660) en Leiden hadden geen limieten gesteld voor het werken 'op de schroef'. In de uitgebreide gildebrief van Gouda (1686) is men uitvoerig ingegaan op het werken van jeugdige leerlingen in de pijpmakerij. Voor het werken 'op de schroef' namen zij een meer humaan standpunt in; de werknemer moest 18 jaar zijn voor hij mocht kasten. Voor de lichtere karweitjes in het produktieproces was het toegestaan, zowel jongens als meisjes aan te nemen, ongeacht hun leeftijd. Als de jongens in het ambacht door wilden gaan, moesten ze tot hun twaalfde jaar rollen en glazen (het polijs-ten van de pijpen met een agaatsteen). Vervolgens drie jaar "slegte" pijpen tremmen (o.a. vormnaden verwijderen), waarna ze de betere kwaliteit, "fijne" pijpen, mochten afwerken. Aan meisjes was het niet toegestaan "porceleyne" pijpen, het parade paardje van de Goudse pijpmakers, te tremmen voor ze 18 jaar oud waren. Het werken 'op de schroef' was verboden voor meisjes en vrouwen, dit gold ook voor de mindere kwaliteit pijpen. Zelfs voor de dochters en vrouwen van de bazen werd geen uitzondering gemaakt.

De pijpjaarde

De aanvoer van pijpjaarde, de grondstof waar de pijpen van gemaakt werden, was door veel gilden geregeld. Soms werd de aangevoerde pijpjaarde door deken en overmannen gekeurd om te zien of deze *"lyzerig ofte graveelig (met steentjes) werd bevonden"* en daardoor minder geschikt voor de pijpmakerij (Gouda 1686). Ook in Schoonhoven (vōdr 1740) keurden hoofdlieden de pijpjaarde of er wel goede pijpen van te maken waren; men had in het verleden slechte ervaringen opgedaan.

Met uitzondering van Leiden, hadden de gilden van Gorkum (1665 en 1725), Gouda (1660, 1686) en Schoonhoven (1767, 1774) een artikel opgenomen, over de verkoop van pijpjaarde.

Als er een schipper met pijpjaarde in de stad kwam om deze te verkopen, moest hij zich melden bij het gildebestuur. De gildeknaap bracht vervolgens de pijpmakers hiervan op de hoogte, waarna de verkoop kon beginnen. In Schoonhoven was de verkoper verplicht voor iedere kar pijpjaarde, die verkocht was, een stuiver aan het gilde en een stuiver aan de gildeknecht te betalen.

Het zetten van een merk

Iedere pijpmakersbaas zette zijn eigen herkenningstekens op zijn produkten. Meestal controleerde het gildebestuur of de merken van de gildebroeders duidelijk van elkaar te onderscheiden waren en men geen merken vervalste. In de gildebrieven zijn geen artikelen opgenomen, die het imiteren van merken van pijpmakers in andere steden, verbieden.

Het stond de gildebroeders van Schoonhoven (1767) vrij om naar eigen goeddunken merken op hun pijpen te zetten, maar ieder was wel verplicht om bij zijn merk *"de voorletter van zijn naam, en van, bij te voegen"* om onderscheidt te kunnen maken met de produkten van zijn collega's. In de gildebrief van 1774 was hieraan toegevoegd, dat als de initialen onverhoopt nog verwarring stichtten, een extra kenteken moest worden toegevoegd.

Als een pijpmaker meer werk had dan hij aankon, mocht hij één of meer vormen uitbesteden aan een andere baas. Deze was echter verplicht niet meer pijpen uit deze vorm te maken dan de afgesproken hoeveelheid. Wanneer bij overlijden van een gildebroeder de vormen verkocht werden, mochten de nieuwe eigenaars er niet mee werken voordat de oude merktekens vervangen waren door de eigen initialen. Dit moest getoond worden aan de dekens en hoofdlieden.

In Leiden en Gouda was het verboden het merk van een andere baas na te maken, en diende het eigen merk goed van de anderen

te onderscheiden zijn.

De Goudse pijpmakers kregen in 1739¹⁰ octrooi van de Staten van Holland en West-Friesland om op hun "porceleyne" pijpen het wapen van Gouda te zetten. Op deze wijze kon vermenging met pijpen van mindere kwaliteit voorkomen worden. In 1740 werd dit octrooi uitgebreid¹¹, ook de mindere soorten mochten voorzien worden van het Goudse wapen, aangevuld met de letter S (slegte=gewone). Alle soorten pijpen waren nu te herkennen ten opzichte van de produkten uit andere centra. In 1753 werden een aantal bepalingen opgesteld om de verkoop en erfrecht van de merken te regelen¹².

Het gilde van Gorkum had geen regels voor het zetten van een merk. Het is bekend dat vele pijpmakers in Gorkum bekende Goudse merken imiteerden, zoals o.a. de both, de trekpot, de B, de gekroonde 16, de GB en de I.

De pottebakker

Als de pottebakker of een van zijn knechts schade aan de pijp-potten of pijpen had toegebracht moest de pijpmaker dit aan de dekens en overmannen melden. Zij taxeerden de schade en de pottebakker moest die dan vergoeden. Dit was alleen van toepassing in Gouda (1686) en Schoonhoven.

De metselaars en timmerlieden van Schoonhoven mochten 's winters pijpen maken, als ze 10 stuivers aan het gilde betaalden. In de gildebrieven van Gorkum en Gouda waren voorschriften opgenomen over het begraven van gildebroeders. Iedere gildebroeder was verplicht zijn overleden collega, of diens vrouw, mede ten grave te dragen. In Gouda werd zelfs nadrukkelijk vermeld dat men in een zwarte mantel of "fatsoenlijk" gekleed moest gaan.

In Schoonhoven ontbreken deze voorschriften en ook artikelen, die het misbruik van verpakkingsmaterialen, zoals tonnetjes, kisten en bennetjes, tegen moesten gaan. Het was gebruikelijk dat de pijpmaker op de verpakkingen zijn merk zette, zodat men onmiddellijk de herkomst van de pijpen kon vaststellen.

De pijpmakers, die de gildereglementen overtraden werden beboet. Afhankelijk van de ernst van het vergrijp werd een geldstraf opgelegd. Van pijpmakers was bekend dat zij heet gebakkerd waren, twisten liepen wel eens uit de hand. Om te voorkomen dat zij dekens, overmannen of de gildeknecht zouden beledigen of kwalijk bejegenen, werd ook dit strafbaar gesteld. De boete die men kreeg was 6 gulden, dit was tevens de hoogste geldstraf die men opgelegd kon krijgen.

Hoelang het gilde in Schoonhoven heeft gefunctioneerd is niet

met zekerheid vast te stellen. Tot 1794 zijn documenten gevonden betreffende de administratie van het gilde, maar of de pijpmakers zich, na de afschaffing van de gilden in de Franse tijd (1798), weer verenigd hebben is twijfelachtig. Het is zeer wel mogelijk dat deze tak van de aardewerkindustrie, in het begin van de 19de eeuw, ter ziele is gegaan of een zeer bescheiden omvang had, zoals in vele andere plaatsen.

Bronnen

Streekarchief van de Krimpenerwaard te Schoonhoven

1. Oud Archief Schoonhoven inv.nr. 2553
2. Oud Archief Schoonhoven inv.nr. 930
3. Oud Archief Schoonhoven inv.nr. 2554
4. Oud Archief Schoonhoven inv.nr. 932

Gemeente Archief Gorinchem

5. Gildebrief 28 april 1656
6. Ampliatie op de gildebrieven 12 mei 1665
7. Ampliatie op de gildebrieven 3 december 1725

Gemeente Archief Gouda

8. Oud Archief, Gildeboek 2539, fol. 121, 30 augustus 1660
9. Oud Archief, Gildeboek 2539, fol. 222, 18 februari 1686
10. Charter, PA 4, 26 november 1739
11. Charter, PA 4, 4 maart 1740
12. Requestboek Q, fol. 19. Gedrukte keuren III, fol.228,1753

Gemeente Archief Leiden

13. Gerechtsdagboek JJ 24 september 1661

Literatuur

- Duco, D. Achttiende eeuwse pijpen uit Gorinchem. Pijpelijntjes, jrg.IV, nr.4, 1978
- Goedewaagen, D.A. Schoonhoven als concurrent van de Goudsche pijpenstad. Oudheidkundige Kring „Die Goude“, vierde verzameling bijdragen, 1943
- Helbers, G.C. Gorinchem als concurrent van de Goudse pijpenstad in de tweede helft van de achttiende eeuw. Oudheidkundige Kring „Die Goude“, zesde verzameling bijdragen, 1949
- Meulen, J.v.d. en H.Tupan. De Leidse Tabakspijpmakers in de 17e en 18e eeuw. Hoogezand, 1980